

Breuer János

Dohnányi meghurcoltatása¹

Vázsonyi Bálint emlékének

Nagyon ostoba képet vághattam, amikor Kodályról faggatandó, Nádasdy Kálmán-nál jártam az 1970-es évek végén, s ő azzal fogadott, hogy Dohnányi Ernő nem volt nyilas, sem náci. Értetlenségem látván házigazdám hozzátette: azon a fogadáson (konferencián?), amelyre Szálasi Ferenc a kultúra személyiségeit hívta a Várba, ő (is) jelen volt 1944 novemberében; az Operaház pincelabirintusában rejtőzködő katonaszökevények, üldözöttek életét kockáztatta volna, ha távol marad. Úgy látszik, olyan traumát jelentett ez Nádasdy számára, hogy még harmincöt év távlatából is szükségét érezte szóba hozni.

Dohnányinak egyetlen „háborús bűne”, hogy – cseppet sem önszántából – ő is részt vett ezen a fogadáson. Óvatlanul a helyén maradt, amikor bekapcsolták a film-híradó kameráit, s ilyenformán „bűnjelként” hagyta az utókorra, mint parolázik a nemzetvezető a 68. évében lévő muzsikussal, kinek nem egy fürgébb-fiatalabb kollégája a mosdóba menekült a megörökítés elől. Murányi Gábor felderítette az archív filmhíradó² megtekintése után, hogy a celluloidszalag nem rögzítette Dohnányi és Szálasi kézfogását az ominózus várbéli fogadáson.³ Ez a gesztus tehát a rágalom-legendáriumba utalandó. Dohnányi csupán látszik a másfél-perces híradó-tudósításon (*1. kép*).

Ugyancsak Murányi információja, hogy a Debrecenben megalakult ideiglenes kormány 1945. február 9-én megtartott ülésén vette fel Dohnányit a háborús bűnösök listájára. Hogy kitől származott e képtelen javaslat, az valószínűleg soha nem lesz kideríthető. Mivel Debrecen városán négy nappal Szálasi Ferenc hatalomátvétele után, 1944. október 19-én haladt át heves csata után a front – teszem magam hozzá –, az ideiglenes kormány ezt a híradót nem ismerhette s azt sem tudhatta, hogy Dohnányi november 24-én elhagyta az országot.

A másfél perces híradóra klasszikus koncepció s per épült csakhamar. Példátlan, s ez szó szerint értendő, hogy Dohnányin kívül bárkit háborús bűnössé nyilvánítottak volna Magyarországon mindössze ilyen bizonyíték alapján, teljesen figyelmen kívül hagyva háborús büntelenségének 1945 tavaszán nyilvánvalóan köztudott dokumentumait!

A *Kis Újság*, a Független Kisgazdapárt napilapja, 1945. április 19-én adta hírül, hogy megkezdte munkáját a muzsikuskok igazoló bizottsága. Tagjai: Jemnitz Sán-

¹ Ez a munka kézirat 1998-ból. Ezúton köszönöm meg Kiszely Deborah-nak, a Dohnányi Ernő Archivum vezetőjének, hogy közreadására rábeszélte, és egynémely pontatlanságot kollegiálisan javított. Köszönet illesse Sz. Farkas Mártát a betoldások–kiegészítések révén kaotikussá vált kézirat egységes egészzé formálásáért.

² Ez volt a háború befejezéséig az utolsó Filmhíradó. Magyar Filmiroda 1082.

³ Murányi Gábor: A bűnbe kevert Dohnányi Ernő. *HVG*, 24. évf. 33. sz., 2002. augusztus 17., 77–79.

1. kép: A Magyar Filmhíradó filmkockája

dor, Kókai Rezső, Major Ervin, Szervánszky Endre, Vargyas Lajos, Vásárhelyi Zoltán, valamint dr. Beér János helyettes fővárosi főügyész. Ugyanitt, a teljesség igénye nélkül, megjelent május 4-én a háborús bűnösök 1. és 2. listája. Dohnányi neve itt nem olvasható, szerepel azonban egy Vázsonyi által közzétett stencilezett, keltezetlen papírlapon. Dohnányi Ernő nyolcadik a névsorban: „Vád: intellektuális munka a nyilasok és a háború folytatása mellett.”⁴

Bizonyosnak látszott, hogy az elmarasztalás az igazoló bizottságtól indult ki. Vázsonyi idézi *A Reggel* 1945. május 7-iki számát, amely egyértelműen az igazolási processzussal hozza kapcsolatba Dohnányi háborús bűnössé nyilvánítását, tudván, ez „nem volt meglepetés a beavatottak előtt.”⁵

Nagyon virulens lehetett a hamis vád, hiszen még Raics István is, kinél tisztább, emberségesebb kollégát keveset ismertem, még ő is így indította a Filharmonikusok Failoni-vezényelte első bérleti hangversenyéről írt recenzióját: „Dohnányi Ernő káros, teljesen germán orientálódású uralmának megsemmisülése után [...]”.⁶

⁴ Vázsonyi Bálint: *Dohnányi Ernő*. Budapest: Zeneműkiadó 1971, 170.

⁵ Uo.

⁶ *Kis Újság*, 1945. május 13.

Pedig ez, függetlenül Dohnányi bécsi művészi gyökereitől, tényszerűen sem helytálló, hiszen az ő elnökkarnagysága idején volt a Filharmonikusok vendége Stravinsky és Prokofjev, Ravel és Respighi (vég nélkül sorolhatók a bizonyító példák).⁷

Vargyas is bevallotta kételyeit memoárjában:

Én úgyszólván minden ülés után [az igazoló bizottságról van szó, B. J.] fölmentem Kodályékhoz „beszámolni”, s a Dohnányi ellen felhozott vádakát is elmondtam. Eközben a magam enyhe fenntartásait is éreztettem Dohnányival szemben – természetesen közéleti és művészetpolitikai szerepével összefüggésben. Hű, de kikaptam Emma asszonytól!⁸

Az in contumaciam hozott ítélet egyebekben nem volt jogerős.

Kérelmére igazolom, hogy dr. Dohnányi Ernőt a háborús bűnösök névjegyzékének tervezetbe aze célból megtartott pártközi értekezlet nem vette fel, illetőleg az előzőleg illetéktelenül nyilvánosságra jutott névjegyzékből törölte.

Budapest, 1945. december hó 14. napján.

A miniszter rendeletéből: dr. Benő sk.⁹

Vázsonyi nem közli, kinek a kérelmére rendelkezett ekként az igazságügyi miniszter, a szociáldemokrata Ries István, kit néhány év múlva az ÁVH pribékjei szabályszerűen agyonvernek majd.

Kelemen Éva (OSZK Zeneműtára) és Vázsonyi szóbeli közlése szerint Frankovszky Rudolf¹⁰ kérte az igazságügyi minisztertől annak igazolását, hogy Dohnányit törölték a háborús bűnösök névsorából. A kérelmezőnek, mielőtt írásos igazolásért folyamodott, tudnia kellett, Dohnányit törölték a listáról. Információjának forrása előttem ismeretlen.

Nem tudom, készült-e jegyzőkönyv a zenei igazoló bizottság üléseiről, ha igen, fennmaradt-e. Meglehet, a testület egyetlen élő muzsikus-tagjának, Vargyas Lajosnak memóriája őrzi mára, mi mindent vetettek Dohnányi szemére. Feltárt dokumentáció hiányában megkísérlem fiction-formában felidézni mindazt, ami az igazoló bizottságban elhangozhatott. Mivel pedig e testületben csupa ügyész ült – lám, még Vargyasnak is voltak fenntartásai –, felöltöm képletesen a védőügyvéd talárját is, bármennyire szkizofrén ez az állapot.

1. Magyar hitvallás (Hiszekegy)

1920 januárjában utazott el az I. világháborút lezáró párizsi béketárgyalásra a magyar delegáció, amely június 4-én kénytelen volt aláírni a trianoni békeszerződést. 1920 őszén pályázatot hirdetnek Papp-Váry Elemérné¹¹ *Magyar hitvallás* című ver-

⁷ Erről részletesen „Az Elnökkarnagy” című dolgozatomban. In: *Kodály és kora*. Kecskemét: Kodály Intézet 2002, 134–149.

⁸ Vargyas Lajos: *Kerítésen kívül*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1993, 214.

⁹ Vázsonyi, i. m. 170.

¹⁰ Frankovszkyról l. Kelemen Éva: Kedves Mici... Dohnányi Ernő kiadatlan leveleiből, 1944–1958. 1. rész. *Muzsika* 45. évf. 8. sz., 2002. augusztus 12. l., 16. jegyzet.

¹¹ Papp-Váry Elemérné (1881–1923) verseskötetei: *Háborús visszhangok* (1916), *Mikor vihar dühöng* (1920).

sének megzenésítésére. Kulcs-sora: „Hiszek Magyarország feltámadásában”. A pályázat meghirdetésének pontos dátumát, a résztvevők névsorát, a zsűri összetételét nem ismerem. A pályaművek közül mindössze három fordult meg a kezemen: Dohnányi, Mihalovich Ödön és Szabados Béla kompozíciója.

A Zeneművészeti Főiskola igazgatói székéből 1920-ban munkajogilag is eltávolított Dohnányi részvétele a pályázaton lélektanilag teljesen érthető. Ő a szülővárosát vesztette el, Pozsonyt, hol megszakítás nélkül töltötte élete első tizenhét évét.¹²

Az általam ismert pályaművek közül művészi értékét tekintve messze kimagaslik Dohnányié, mely valójában kiskantáta tenorszólóra, vegyeskarra és zenekarra (vagy zongorára). A pályázatot mindazonáltal nem nyerhette meg a Károlyi-kormány által kinevezett zeneakadémiai direktor, a Tanácsköztársaság zenei direktoriumának tagja, ki Kodályt védelmezte annak fegyelmi tárgyalásán. A díjazott opusz Szabados Bélától való, bízvást állíthatom, fércmű; Szabados kivívta a győzelemhez való jogát azzal (is), hogy a Kodály ellen indított fegyelmi muzsikus tagjaként szakmai érveket szolgáltatott a „vádlott” elítéléséhez. Kodályon múlt, nem rajta, hogy a próbálkozás megbukott, meg Bartókon, Dohnányin.

Pesti Napló, 1921. január 11. (kedd):

Dohnányi Ernő dirigálja a Renaissance-színház új filmrevüjének csütörtöki premierjén a „Nemzeti fohász” című új zene- és énekkari kompozícióját.

A bemutatóra hívja fel a hír a figyelmet. A helyszín a mai Thália Színház. A premier évében elhangzott még január 22-én, február 13-án, április 4-én és december 20-án, valamennyi alkalommal a Palestrina Kórus közreműködésével (karigazgató: Harmat Artúr). Az oratórium-szakos énekkar közreműködése – a Psalmus hungaricusnak lesz, két év múlva, első előadója – jelezheti, Dohnányi műve nehéz. Kiváltképp az meglepő harmóniai fordulataiban. Szabadosé, függetlenül a díjazástól, primitíven könnyű. Ez is oka lehetett, hogy szemben Dohnányi alkotásával, hivatalos rangra emelték. Énekelték huszonöt éven át, valahányszor a Hiszekegy volt feltüntetve, ünnepségek–hangversenyek műsorán.

E kompozíciója alapján minősíthette irredentának Dohnányit az igazoló bizottság. „*A békeszerződések következtében balkáni viszonyok közé süllyedt Magyarország [...]*” – így kezdte 1922-ben az *Il Piano forte*-nak küldött tudósítását Kodály. De ki tekintette őt irredentának?

Nagyon bizonytalan ez Dohnányit illetően is, hiszen ő éppen a Kisantant zászlóshajóját, Csehszlovákiát kereste fel Filharmonikusaival 1925 szeptemberében. A Dohnányi-éra első külföldi turnéjának volt Prága, Brno, Pozsony a színtere. (A koncertútnak különleges nyomatékot adott, hogy a zenekar azideig egyetlen alkalommal járt külföldön, Berlinben, 1918 szeptemberében.) Hogy mi kockázatot vállalt, érzékelteti a szélsőjobb szócsövének, a *Magyarság* c. napilapnak beharangozó írása a koncertutat viszonzó Cseh Filharmonikusok budapesti bemutatkozásának napján (1925. november 17.):

¹² Bartók őt, Kodály négy településnek volt 18. születésnapjáig vándora.

Mi azokkal a kísérletekkel szemben, melyek a cseh és magyar kultúra egymáshoz való közeledésének szükségességét hangoztatják, azt az álláspontot foglaljuk el, hogy ez a barátság időelőtti, mert semmiféle zenei élvezet és kulturális szempont nem tudja elhallgatni bennünk azoknak a jajszávat, kiket a megszállott Felvidéken a kultúra és demokrácia nevében fosztanak meg magyarságuktól és kultúrájuktól. Vannak dolgok, miket nem lehet erőltetni, és vannak a nemzeti érzékenységnek és szolidaritásnak parancsszavai, melyeket semmiféle más szempontoknak nem lehet alárendelni.

Nem tudhatom persze, hogy Dohnányi partizánakciója volt-e a mélyhűtött magyar–cseh kapcsolatok eme első jégtörő kísérlete, vagy Klebersberg Kunó kultuszminiszteri áldásával vitte-e zenekarát Prágába. Ha ellenére van, megtehetette volna, hogy nem vezényel (csupán Pozsonyban adta át Komor Vilmosnak a karmesteri pálcát). Bratislavára keresztelt szülővárosában, gondolom, lélektani okokból nem vállalta a szereplést.

2. Nemzeti egység indulója

A *Magyar Nemzet* 1945. május 17-i száma tudatta:

Közzétették a fasiszta irányzatú zeneművek első jegyzékét. A miniszterelnökségen tárgyaló bizottság tagjai t.k. Péterfi István, Eröss Béla, Gál [helyesen: Gaál] Endre, Hege-dűs Tamás, Majorossy Aladár, Palotai Árpád, Polgár Tibor, Werner Alajos.

Az indexre tett művek között szerepel Dohnányi *Nemzeti egység indulója*. Aznap közli a hírt a *Szabadság* is, „Betiltott fasiszta zeneművek” címmel.

Vázsonyi monográfiája függelékének bevezetőjében tudatja:¹³ „Az itt következő táblázat az opusz-számmal ellátott, illetőleg nyomtatásban megjelent művekre szorítkozik.” Közlése némi korrekcióra szorul, mivel a műjegyzékbe felvette az opusz számot nem viselő *Magyar hitvallást*, kihagyta viszont a *Nemzeti egység indulóját*.¹⁴ Utóbbiról, kósza hírek alapján, bár tévesen, azt hittem, 1944 produktuma, mígnem 1989 márciusában Vavrincez Veronikának, az OSZK Zeneműtára vezetőjének jóvoltából megkaptam az Induló nyomtatványát, kiadási éve 1933. A kotta egyszólamú énekes „stimm”, feltehetőleg kóruszólam – magyarán tömegdal.

Alighanem ajánlásán akadhatott fenn a zenei cenzúrabizottság. Szövegében ugyanis semmi fasiszta utalás nincs, egyszerű c-moll, C-dúr dallamában ilyesmi nem is lehet. Mindenesetre, a dedikáció elegendő támpontot adhatott a betiltáshoz, hiszen az 1932. október 1-jén miniszterelnökké kinevezett Gömbös Gyula csakhamar Hitler Németországához kívánta szoros szálakkal fűzni egész politikáját. Egyebekben az Induló, legalábbis a kinyomtatott énekszólam arra vall, hogy az a Dohnányi-oeuvre-ben teljesen jelentéktelen. Faggattam Maróti Gyulát és Nagy Olivért – tevékeny résztvevőjét és alapos ismerőjét a korszak magyar kórusmozgalmának –, de egyikük sem emlékezett rá, hogy valaha is találkozott volna előadásban vagy akár nyomtatásban a *Nemzeti egység indulójával*.

¹³ Vázsonyi, i. m., Dohnányi Ernő műveinek kivonatos jegyzéke és mutatója, 235.

¹⁴ Tartalmazza Kiszely-Papp Deborah: *Dohnányi Ernő* c. kismonográfiája. Budapest: Mágus Kiadó 2002, 29.

Az 1945 tavaszán kinevezett zenei cenzúrabizottság személyi összetétele szélsőséges politikai indíttatású döntésektől mentes tevékenységet ígért (volna). Werner Alajos szerzetes-karnagy, a szombathelyi Schola Cantorum fiú–férfi vegyeskar alapító regens choriája, kit éppen Dohnányi hívott 1936 őszén a Zeneművészeti Főiskola egyházzenei tanszakára, éppúgy nem szenvedhetett szélsőbalos politikai csőlátásban, mint Gaál Endre, Dohnányi famulusa, alkalmi íródeákja, vagy Polgár Tibor, kinek tehetsége éppen Dohnányi rádióbéli zeneigazgatása idején bontakozott ki. Murányi úgy tudja, hogy a cenzúrabizottságnak¹⁵ Szabolcsi Bence volt az elnöke. Ezt azonban a magam egykorú forrásai nem erősítik meg.

Vázsonyi kollegiális információja: személyes családi okokból írta meg Dohnányi ezt az indulót. Második felesége, Galafrès Elza ludovikás tisztet kívánt nevelni Mátyás fiúkból. Az akadémiára való felvételnek azonban feltételül szabták, írjon Dohnányi valamit Gömbös Gyula magasztalására. Megtette a családi béke óvása érdekében, kottázta bal keze kisujjával. Tévesen gyanítottam, hogy remélt valamit Gömbös politikájától.

Nem Dohnányi volt az egyetlen, aki valami kulturális fellendülést remélt Gömböستől. 1935-ben, pedig akkor már egyértelmű volt a kormányfő náci orientációja, invitálta Zilahy Lajos az általa alapított Új Szellemi Front nevében írótalálkozóra Gömböst, és a Zilahy-villában ott volt Illyés Gyula, Nagy Lajos, Tamási Áron. A Széher úti Dohnányi-rezidencián efféle összejövetelekre soha nem került sor. Mindazonáltal Zilahyt, a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság majdani alapító atyjának egyikét nem érte a fasiszmussal való kokettálás vádja 1945-ben. Igaz, „Fatornyok” című, náci- és háborúellenes színművét, melyet, míg az ország német megszállásakor be nem tiltották, zsúfolt házakkal s hosszú szériában adta a Nemzeti Kamaraszínház (ma: Bábszínház az Andrásy úton). Kétségtelenül sokkal „látványosabb” állásfoglalás volt Dohnányinak a Zenei Kamara felállítása ellen végzett szívós, de nem a nyilvánosság előtt zajló aknamunkájánál.

3. A Filharmonikusok németországi turnéja (1937. április 2–9.)

Vargyas írja emlékiratainak „Igazolóbizottság” fejezetében: Major Ervin

mint alapos adatgyűjtő tudós ugyanezt a tulajdonságát a politikai életben is megtartotta, és kartotékokat készített minden zenésről. Ő a bizottság adatszolgáltatója.¹⁶

Látatlanban állítom, hogy a Dohnányi-kartotékokon szerepelt ez a koncertkörút is, kivált, hogy Major úgy vélte, személyes elszámolnivalója van a Főiskola volt főigazgatójával, mert néki tulajdonította főiskolai óraadó-tanárságának elvesztését. Az valószínűleg nem szerepelt a kartonon, hogy 1935-ben éppen Dohnányi hívta intézetébe, a magyar zenetörténet tanítására.

A Filharmonikusok egyfelől önálló egyesületi formában működtek, demokratikusan megválasztott elnökkarnaggal, választmánnyal, másfelől állami közalkal-

¹⁵ Murányi, i. m.

¹⁶ Vargyas, i. m. 207.

mazottak voltak. Pontosabban: elsősorban köztisztviselők, az Operaház zenekarának tagjai. Muzikusainak ez volt a kenyérkereső foglalkozása, nem pedig az éva-donként rendezett nyolc–tíz hangverseny. Egzisztenciájuk tehát, önállóságuk mellett is, a kultuszminisztériumtól, az állami költségvetéstől függött. Csupán közvetett bizonyítékok támasztják alá, hogy ez az 1937-es turné kiküldetés volt, nem impresszáriós szerződötetés. Menedzserük, Kun Imre visszaemlékezéseiben ír a Filharmonikusok 1936-ban lebonyolított két bécsi hangversenyéről,¹⁷ amelyeket értelemszerűen ő szervezett, a német útról azonban egyetlen szót sem. Az tehát nem kereskedelmi alapon jött létre. A turné hivatalos kiküldetés jellegét támasztja alá végül, hogy a Filharmonikusok berlini hangversenyét (1937. április 3.) Adolf Hitler is megtisztelte jelenlétével. Nyilván nem Dohnányi vagy/és zenekara meghívására, hanem egy baráti országnak tett gesztusként.

A Filharmonikusok nem voltak abban a helyzetben, hogy tagjai kenyéradó gazdájának kiküldetési kívánságát megtagadják. Sem elnökmarnagyi funkciójában Dohnányi, hogy ne vállalja karmesteri kötelezettségeit. Együttesének valamennyi külföldi fellépésén ő dirigált, az említett pozsonyi koncert kivételével. De felhány-torgatta-e bárki is Ferencsik Jánosnak, hogy 1940 őszén Berlinben A nürnbergi mesterdalnokokat vezényelte, Végh Sándornak, hogy rendszeresen turnézott náci-országban, vagy Lukács Miklósnak, hogy 1943 őszéig német földön működött?! Jogalapja nem lett volna, semmi.

Berlinben magánkihallgatáson fogadta Hitler Dohnányit. Erre leginkább a hangverseny szünetében kerülhetett sor, mivel a Filharmonikusok előző nap Mannheimban, másnap Hamburgban léptek fel. Délelőtti próba Berlinben, délután ráfért Dohnányira némi pihenés (saját fizs-moll szvitje, az Eroica szimfónia és a Mesterdalnokok előjátéka volt a műsoron). Megteheti-e állami kiküldetésben közjogi méltóság, a Felsőház tagja, hogy nem megy a kancellár adjutánsának hívó szavára? Úgy tíz évvel korábban Székely Zoltán hegedűművészüket Mussolini fogadta magánkihallgatáson. A Ducéval való találkozásából – nem térhetett ki előle – senki nem vonta le azt a következtetést, hogy az olasz fascismo lelkes híve.

4. A Rádió zeneigazgatója

A fiktív vádiratba felvehették, hogy Dohnányi a II. világháború alatt olyan exponált propagandaszervezetnek volt a zeneigazgatója, mint a Rádió. Csupán azt nem tudjuk pontosan, meddig töltötte be ezt a funkciót, mikor, de – főleg – miért vált meg tőle. A *Magyar Zenei Almanach 1944*¹⁸ Rádió-fejezete Dohnányi működését semmilyen összefüggésben sem említi, a zeneigazgatói poszt, mint olyan, megszűnt, a kézikönyv közlése szerint a Zenei osztály vezetője dr. Laczkovich János. Megtévesztő lehet a kiadás éve,¹⁹ mivel az Almanach az 1942/43. évad ismertetését

¹⁷ Kun Imre: 30 év művészek között. Budapest: Zeneműkiadó ²1965, 93–94.

¹⁸ Szerk. Papp Viktor. Budapest: Fráter György sajtószövegkiadás, 119–123.

¹⁹ A szignálatlan, értelemszerűen az Almanach szerkesztőjétől származó előszó keltezése: Budapest, 1943. nov.

adja. A „Hivatalos beszámoló a Rádió 1942/43. évi műsoráról” fejezet még azt sem említi meg, hogy Dohnányi ebben a periódusban adta vissza zeneigazgatói megbízatását, pedig az teljességgel lehetetlen, hogy a tárgyyszerű beszámoló legalább egy mondatban ne búcsúztatta volna. Következésképpen korábban kellett visszavonulnia, legkésőbb 1942 nyarán, világháborús részvételünk kezdeti időszakában. Megjegyzem: Papp Viktor, 1927-ben az első Dohnányi-könyv írója s Dohnányi meghitt barátja Almanachjában bizonyosan megemlégtette volna, ha a zeneigazgató távozása 1942/43-ban történt.

Kelemen Éva a *Kis Újság* 1947. október 17-iki száma alapján közli,²⁰ hogy a népügyészség 1947-ben elfogatóparancsot adott ki Dohnányi ellen, mivel

a Rádió zenei főigazgatójaként jelentős mértékben hozzájárult a magyar zenei életnek a jobboldali propaganda szolgálatba állításához.

A Vázsonyi-monográfiában olvasom a következő iratot:

Igazságügyminisztertől.

Tárgy: Dohnányi Ernő v. zeneművészeti főiskolai főigazgató ellen indított bűnügy.

[...] a budapesti népügyészség a nevezettel szemben folyamatba tett nyomozást a Bp. 101.§ 3. pontja alapján megszüntette.

Budapest, 1949. évi július hó 30. napján.

A miniszter rendeletéből

Dr. Halász Sándor s.k. államügyész²¹

A hivatkozott paragrafus megfejtéséért dr. Bárándy György ügyvéd úrnak tartozom köszönettel:

2002. október 10-én kelt levelére válaszolva idézem a Bűnvádi perrendtartásról szóló 1896:XXXIII. tc. (Bp.) 101.§ 3. pontját: „A nyomozás megszüntetendő, ha [...] a további eljárástól a bizonyítékok hiánya, vagy az azok megszerzésének rendkívüli nehézsége miatt eredmény nem várható.”

Budapest, 2002. október 29.

Az államügyészi papír kibocsátásának dátumát viseli. Belőle nem derül ki, mikor szüntette meg a népügyészség a nyomozást; sem az, hogy Dohnányi „bűnügye” fegyveres bankrablás volt-e, kiskorú gyermek megrontása vagy politikai természetű cselekmény.

Mindenesetre, Dohnányi ellen nem volt bizonyíték. Oly korban, amely a törvények iránt nem tanúsított tiszteletet s mind messzebbre került a jogállami normáktól, nem akadt bűnjel a Rádió zeneigazgatója ellen. Ha az 1941/42-es évadban még betöltötte a hivatalt, lett volna alapja valaminő azonnali eljárásnak. Mert 1942. június 12-én (!) a Magyar Rádió hanglemezeiről sugározta Sosztakovics I. szimfóniáját, s műsorán fel-feltűntek lengyelnek átkeresztelt szovjet gyártmányú hanglemezek. A keleti frontról jött szabadságos katonák hozták magukkal s tették pénzzé a Teleki-tér ócskapiacán. A katonai elhárítás észrevette, hogy a Rádióba is került

²⁰ Kelemen, i. m., 12.

²¹ Vázsonyi, i. m. 182.

belőlük és elrendelte, hogy a zsidóbarátok csakis összetört állapotban, nyersanyagként vásárolhatják. Ha tudott róla, ha nem, a zeneigazgató felelős volt (lehetett) a Rádió zenéjéért.

5. Nyugatra menekült

Az ominózus filmtetekercsen kívül az igazoló bizottságnak egyetlen érve lehetett Dohnányi ellen: a hadszíntérre vált országból 1944 novemberében nyugatra menekült. Ha ezt nem teszi, aligha válik kamarilla, kicsinyes irigységből fakadó intrikák áldozatává.

Érzékletesen dokumentálja Vázsonyi, mi megpróbáltatás várt Dohnányira, míg 1949 októberében a Florida State University szerződtette, s mennyire virulens volt az ellene folytatott rágalomhadjárat Amerikában.²² Hasonlóan járt, mint Wilhelm Furtwängler egy évtizeddel korábban. Goebbels-szel folytatott sajtópolémiai után Furtwängler 1934 végén minden németországi funkciójáról lemondott s Amerikában kívánt letelepedni. Mivel azonban elterjesztették róla, hogy veszedelmes náci, semmilyen karmesteri posztot nem talált, munkanélkülinek meg nem emigrált a Berlini Filharmonikusok, a Lindenoper főnöke. Furtwängler egyebekben úgy volt náci, mint Dohnányi nyilas. (Történelmi groteszk, hogy neki is egy filmhíradó, eredeti UFA-gyártmány, lett utóbb, néhány éves szilencium erejéig a veszte.)

A rágalomhadjáratot nem az Egyesült Államok folytatta Dohnányi ellen, idejében tisztázta őt Edward Kilényi, a US Army századosa, Dohnányi művészképzőjének egykori neveltje, majd odaát Schwalb Miklós, Serly Tibor, Waldbauer Imre és Kenton Egon, itt Kodály, Weiner Leó, Zathureczky Ede. De még 1949-ben is nyomozott utána az Amerikai Veteránok Bizottsága Zenei Osztályának elnöke, Leon Goldstein.

Goldstein két, 1949. március 4-én kelt, azonos szövegű levele Sárai Tibor töredékesen fennmaradt papírjaival került vagy húsz éve hozzám. Címzettje Kerekes János, illetve Kun Imre:

Az Amerikai Veteránok Bizottsága Zenei Osztálya nagyra értékelné bármely, Dohnányi Ernő háború alatti tevékenységével kapcsolatos információját, különös tekintettel a Szálasi-rezsimhez fűződött bármiféle kapcsolatára Magyarországon vagy Ausztriában. Dohnányi menedzsere, Schulhoff Andor azt állítja, hogy Dohnányi 1943-ban, a zsidótörvények elleni tiltakozásul vonult vissza a Zeneakadémiáról. [...] Az Igazságügyminisztérium [állásfoglalása?] nagy mértékben függ attól, szolgáltatunk-e bizonyítékot Dohnányi náci-barát voltáról. Valóban tudni szeretnénk, az volt-e.

Pedig tudhatták, 1949-ben már mindenképp, nem volt az!

A levél hivatkozik Mendelssohn Györgyre, aki a két „belföldi” magyart információs forrásul ajánlotta. Mendelssohn, a jónevű VOX hanglemezcég akkori, meg lehet későbbi tulajdonosa, gondolom, felmentő papírok reményében ajánlotta a veteránoknak Kerekest és Kunt. Hanem 1949-ben egyikük sem mert levelezni egy kvázi katonai szervezettel, kellőképp megrémülhettek a New Yorkban feladott hi-

²² Vázsonyi, i. m. 176–184.

vatalos levéltől is. Kerekes a levelet igazgatója, Tóth Aladár asztalára tette le; Tóth „A Magyar Zeneművészek Szabad Szakszervezete T. Elnökségének” továbbította március 22-én:

[...] tisztelettel kérve, hogy mint erre legilletékesebb szerv a választ közvetlenül a levél írójának megadni szíveskedjék.

Kun a Vallás- és Közoktatási Minisztériumba szaladt, ijedtében, a postával. Az ő példányának másolatát a miniszter – vagyis Ortutay Gyula – rendeletéből dr. Murányi-Kovács Endre mb. főosztályvezető szintén a Magyar Zeneművészek Szabad Szakszervezetének továbbította, március 21-i dátummal:

[...] Kérem a Zeneművészek Szabad Szervezetét, hogy az American Veterans Committee másolatban mellékelte és Dohnányi Ernő háború alatti magatartásával kapcsolatos átirata alapján nevezett ügyében elfoglalt álláspontjáról engem mielőbb értesíteni szíveskedjék.

Hanem az 1949-ben már nem annyira „szabad” szakszervezet sem tartotta magát kompetensnek az állásfoglalásra, vagy nem mert véleményt nyilvánítani. Megbízott főtítkára, Sárjai Tibor „Párt” feliratú dosszié iratcsomójával adta át nekem a Magyar Kommunista Párt, Magyar Dolgozók Pártja – 1949-ben gyakorlatilag egy párt – papírjaival. Az 1945–50 között működött bizottság távolról sem teljes dokumentumanyagában, nem tudom, mi okból, megőrizte a két azonos szövegű Goldstein-levelet és kísérszövegeit. Nincs viszont semmi nyoma annak, hogy ez a testület írásos formában állást foglalt volna.

Azt sem tudhatom, Mendelssohn miért Kerekest és Kunt ajánlotta Goldsteinnak Dohnányi tisztázására. Hisz’ Kerekes, az Operaház abszolút megbízható, precíz robotos-karmestere Amerikában teljesen ismeretlen volt, közéleti súllyal-tekintéllyel akkor még Magyarországon sem rendelkezett, és Kunt, ki nekünk koncertrendező-impresszárió legenda, Goldstein nem, legfeljebb az Egyesült Államok koncertirodái ismerhették.

Az „ügyintézés” dokumentumait nem ismerem. Azonban legalábbis különös, hogy a Kultuszminisztérium nem tudott vagy akart házon belül tájékozódni, holott két illetékes referens is dolgozott művészeti főosztályán: Szöllősy András és Ujfalussy József. Meglehet, ily kényes ügyben nem találtattak kellőképp megbízhatónak.

Igazságosztónak nem feltétlenül megbízható a történelem sem (Iustitia szeme nem véletlenül van bekötve). Dohnányi megpróbáltatásai, bár 1949-ben Floridában vékony szelet kenyérhez jutott, távolról sem értek véget. Ezenközben a kor valóságos náci zenészei megúszták egy-két évnyi szilenciummal. Clemens Krauss 1947 őszén már Budapesten is vezényelhette a Bécsi Szimfonikusokat. Herbert von Karajan, bár mindjárt két tagsági könyve is volt a Nemzeti Szocialista Pártban, fellépett Ausztriában, majd Németországban is, ugyanannak az Otto Pasettinek a jóvoltából, ki Dohnányinak Európában annyi gáncsot vetett; Karajan vidáman vezényelhetett rég, amikor a mi nagy emberünk a muzsikától el volt tanácsolva. Bűnhődés büntetlenül – nincs Dosztojevszkij, aki ezt megírhatná.